

Den postkoloniala vågen

– om ädla forskare och den oförbättrliga publiken

Thomas Petersson

batte52@hotmail.com

JMK, Stockholms universitet

*Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.
Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.*

Under 1700- och 1800-talen utgjorde många av folkgrupperna i Stilla havet själva sinnebilderna för Rousseaus tankar om primitiva folkslag och den ädle vilden, men det fanns ett inslag som mer än någon annat störde de romantiska föreställningarna. Samtidigt som många lät sig lockas av Söderhavets jungfrulighet, kastade rapporter om förekomsten av kannibalism en mörk skugga över den region som annars uppfattades som så paradisk. Snart upptäckte emellertid drivna affärsmän att det gick att slå mynt av berättelserna om det som betecknas som ett av mänsklighetens mest ohyggliga beteenden. Under 1800-talet och i början av 1900-talet var utställningar med exotiska människor vanliga i både Europa och USA, och Söderhavets ”kannibaler” undkom inte uppmärksamheten.

Den första kända utställningen i USA med människor från Stilla havet hölls i september 1831. Då visades ”Två kannibaler från öarna i Söderhavet” upp mot betalning i Tammany Hall i New York. Intresset för det annorlunda och exotiska spred sig snart utanför den amerikanska metropolen och tre år senare visades ytterligare ett par ”kannibaler” upp mot betalning i städer i nordöstra USA. En köpman och upptäcktsresande vid namn Benjamin Morrell hade fört med sig de båda ”vildarna” till USA från en ö i närheten av Nya Guinea. I USA döptes de båda männen till Sunday och Monday. Männen gick olika öden till mötes. Sunday uppges ha anpassat sig bra i det okända landet och kunde senare återvända hem, medan Monday blev missmodig, fysiskt sjuk och avled i USA (Bogdan, 1988:178–179).

Det spekulativa intresset för Söderhavets ”kannibaler” väcktes under ett århundrade då ett flertal omständigheter bidrog till att skapa ett nytt förhållningssätt till främmande folkgrupper. Den västerländska koloniseringen pågick för fullt, och Darwins evolutionsteorier fick bland annat genomslag inom det nya vetenskapsfältet antropologi. Exotiska folkslag observerades, kategoriserades och underordnades den västerländska civilisationen, som ansågs stå högst upp på den socialevolutionistiska trappstegen. Dessutom utvecklades en helt ny teknik för representation; fotografien, som med sina förmenta sanningsanspråk passade väl in i strävandena att observera och vetenskapligt kategorisera allehanda folkslag (Edwards, 1992; Street, 1992).

Utställningarna med människor från exotiska folkslag hade sin höjdpunkt i Europa och USA i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet, men förekom ändå fram till 1930-talet. Efter andra världskriget slog televisionen igenom som nytt kommunikationsmedel och allt fler människor kom på olika sätt i närmare kontakt med det främmande. Frågan är emellertid hur mycket som har förändrats i vår syn på främmande kulturer och folkslag. Finns det fortfarande en kolonial syn som präglar våra föreställningar? Frågeställningen är komplicerad, men redan nu går det att slå fast att exotism som nöje och marknadsvara inte försvann i samma stund som utställningarna med levande människor upphörde. Efter andra världskriget antog representationerna av det annorlunda och exotiska i stället andra former.

Samtidigt som TV:n fick sitt genombrott på 1950-talet så upplevde den svenske upptäcktsresanden Sten Bergman (1895–1975) sin storhetstid. Många av den äldre generationens svenskar minns hans karaktäristiska radoröst och under 1950-talet var han en av Sveriges

mest kända och populära personligheter. Sten Bergman nöjde sig med att föra hem paradisfåglar från Nya Guinea men genom otaliga föredrag och ett flertal böcker formade han ändå bilden av människorna i det egendomliga stenålderslandet på andra sidan jordklotet. Boktitlar som *Vildar och paradisfåglar* (1950), *Stenålder och grön urskog* (1954) och *Min far är kannibal* (1959) ger en vink om att Sten Bergman i mångt och mycket var präglad av en kolonial tidsanda, trots den avkolonisering som påbörjades efter andra världskriget.

Den expanderade turistindustrin

Från Sten Bergman ligger det nära till hands att göra kopplingar till den turistindustri som tog fart efter andra världskriget och vars utveckling accelererade bland de breda folklagen i Europa och USA under 1900-talets andra hälft. Under 1960-talet började svenskar och andra nordeuropéer i hög grad att bege sig till Medelhavets varma stränder. Sedan dess har turismen antagit nya former och industrins inflytande har spridit sig till snart sagt varje hörn av världen. Knappast någon undgår idag att på ett eller annat sätt påverkas av det som numera är en av världens största näringar. Några "vildar" behöver inte längre föras hem från Nya Guinea. Idag reser den som har råd och lust själv till Nya Guinea eller andra platser som väcker förhoppningar om det annorlunda och exotiska.

Enligt Iskander Mydin lever de föreställningar om främmande kulturer som växte fram under 1800-talets kolonialism till stor del kvar, och han förklarar det fortsatta intresset för det exotiska med hjälp av begreppet "allegoriska strukturer". Begreppet syftar på den förenkling som främmande kulturer framställs på genom fotografier. Genom att framställa en komplex kulturell verklighet i en visuellt tydlig form understöds stereotypiseringar av främmande folkslag, till exempel föreställningen att De andra är oföränderliga och evolutionistisk efterblivna. Enligt Mydin (1992:250ff) finns det direkta kopplingar mellan 1800-talets populäretnografi och dagens exploatering av traditionell kultur inom turistindustrin.

Dokumentärfilmen *Kannibalresan* är gjord på 1980-talet av den australiske filmaren Dennis O' Rourke.¹ Under filmens gång får tittarna följa en grupp västerländska turisters resa längs Sepikfloden i Papua Nya Guinea. Grundtemat är turisters fascination inför det exotiska, och ett underliggande tema är maktförhållandet mellan dem som representerar andra kulturer och dem som representeras. De människor som ställs i centrum i *Kannibalresan* är inte den papuanska befolkningen längs floden utan de västerländska turister som färdas i lyxklass på fartyget *Melanesian Explorer*. Turisterna på fartyget med det romantiskt klingande namnet har rest runt halva jordklotet för att uppleva det ursprungliga och annorlunda, bland annat i form av primitiva människor med penisfodral.

I filmen framträder distansen mellan turisterna och de människor de kommit för att beskåda på ett närmast brutalt sätt, och O' Rourkes gör ingen hemlighet av att han anser att turism är neokolonialism och att papuanerna är exploaterade. Hade "kannibalresan" inte varit riskfri hade dock turisterna knappast kommit. Turister reser vanligtvis iväg först efter att riskerna är eliminerade och därmed också den "vilda och förhistoriska verklighet" de kommit för att beskåda. Enligt Edward Bruner kännetecknar detta något av kärnan i postmodern turism; skenbilden föredras, kopian betyder mer än det ursprungliga:

Tourism, like ethnography, is not equipped to handle the rigors of first contact, but does best after agents of European civilizations have pacified the indigenous peoples, and after power is firmly in hands of the Europeans. In effect, after the primitive cultures has been conquered, it may then be reconstituted in tourism, for the tourist world is one of the re-construction and the simulacra. (Bruner, 1989:438–439)

1 Se Errington & Gewertz (1989) och Bruner (1989) för recensioner av *Kannibalresan* ur antropologiska perspektiv.

I *Kannibalresan* säger en äldre papuan: "Vi förstår inte varför dessa främlingar fotograferar allting." Alla som har varit på en turistort vet att fotograferande är ett av turismens kännetecken, men varför det förhåller sig på det viset och vilken betydelse det har är mer svårutrett.

Ett flertal forskare har tagits fasta på att resande innebär ett sätt att *se* och *observera* världen som baserar sig på en visuell kapacitet, som kan härledas till fotografins utveckling på 1800-talet (McCrane, 1989:116–117; Pratt, 1989; Urry, 1990:136ff). Turisters sinnliga upplevelser av De andra är onekligen ofta visuell, genom kameran sökaren tar turisten del av det exotiska och annorlunda; ett perspektiv som riskerar att marginalisera den inhemska befolkningen från bredare sociala sammanhang, till exempel politiska förhållanden. Svenska dagstidningars skildringar av Nya Guinea under 1990-talet är ett exempel på när så har skett.

Svensk resejournalistik

Sedan 1960-talet har Indonesien ockuperat Västpapua – den västra delen av Nya Guinea – och den indonesiska regimen fortsätter än idag att begränsa journalisters och andras rörelsefrihet i området (Petersson, 1999a; Petersson, 2005). Under 1960- och 1970- och en stor del av 1980-talet var området i det närmaste helt stängt för utomstående besökare. Efterhand började den indonesiska regimen lätta på restriktionerna och snart fick det genomslag i svenska medier. Bland de tidningar som publicerade artiklar från området i mitten av 1990-talet återfanns flertalet av Sverige tongivande dagstidningar: Expressen (12/11-94: "Vild och vacker"); Aftonbladet (4/9-94: "På knä för det glömda folket"); Dagens Nyheter (9/1-94: "Woaah! VÄLKOMMEN TILL STENÅLDERN") och Svenska Dagbladet (5/11-95: "Möt stenåldern hos danifolket"). En genomgång av Bibliotekstjänsts förteckning över svenska tidningsartiklar visar att anhopningen av artiklar från Västpapua var exceptionellt stor vid den aktuella tidpunkten (1994–1995). Faktum är att ingen av de fyra nämnda tidningarna publicerade en enda artikel där artikelförfattaren hade varit på plats i Västpapua under perioden 1974–1993. Den enda artikel som jag funnit i DN, Expressen, Aftonbladet och SvD under denna period som har direkt anknytning till Västpapua är en krönika i Dagens Nyheter (14/5-1991: "Västpapua våldtas – Sverige tiger").²

Vad är det för bild av det ockuperade området som träder fram i de svenska tidningarna i mitten av 1990-talet? Vi ska här titta lite närmare på de artiklar som publicerades i Expressen, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet, vilka samtliga återfinns på respektive tidnings reseavdelning. Expressens reportage publicerades i tidningens resebilaga som vid den aktuella tidpunkten medföljde tidningen på lördagar, "RES EXPRESSEN". Reportagen i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet publicerades i tidningarnas söndagsbilagor, där det varje vecka lämnades utrymme för ett par sidor med artiklar med anknytning till resor och turism. Samtliga artiklar är således placerade i samma kontext; det handlar om regelbundet återkommande journalistiskt material om resor och turism, som kan tillgodose lustfylld nöjesläsning.

Alla tre artikelförfattarna har gjort en resa till samma plats i Västpapua: Baliemdalen i högländerna, vilket är den plats som besöks av de flesta turister som kommer till Västpapua. Det samlade intrycket av reportagen är hur likartade bilderna och texterna är i alla tre tidning-

2 Även Hallandsposten (18/5-94: "Hos danifolket på Nya Guinea") tillhör de dagstidningar som, enligt Bibliotekstjänsts databas Artikelsök, publicerade artiklar från Västpapua under 1994–1995. Att Västpapua fick exceptionellt stort utrymme i svenska medier i mitten av 1990-talet understryks ytterligare av att en rad tidsskrifter också publicerade artiklar från området: "Välkommen till stenåldern" (Metallarbetaren nr 6/1994), "På besök i Baliem Valley" (Nödvändiga Nyheter nr 2/1995), "På väg till fest i Baliem Valley" (Arbetaren nr 48/1994) och "Stenåldersfolket måste hoppa över 3 000 års utveckling: Balansgång till nutiden" (Illustrerad vetenskap nr 10/1994). De tre första artiklarna har samma upphovsmän: frilansfotograferna Lars Tunbjörk och Maud Nycander som gjorde en längre resa i området hösten 1993. Min granskning av antalet publicerade artiklar begränsar sig till 1974 eftersom Bibliotekstjänsts förteckning "Svenska tidningsartiklar" dessförinnan är mer svåröverskådlig, men ingenting talar för att mönstret skulle vara annorlunda tidigare.

arna. Naturligtvis går det att vid en närläsning att upptäcka olikheter mellan de olika reportagen, men det överväldigande intrycket är de likartade dragen; i alla reportagen vilar framför allt ett tungt lager av *evolutionistiskt tänkande*. Redan vid en första anblick framgår det, inte minst genom huvudrubrikerna (se ovan), att läsaren kan förvänta sig en resa i både tid och rum.

Reportaget i Expressen är mest återhållsamt med direkt evolutionistiskt präglade ord i texten. Först i artikelns sista mening berättas det att Richard Archbold år 1983³ ”upptäckte världens kanske sista stenålderssamhälle”. I övrigt görs inga explicita anspelningar på stenålder. En av bildtexterna konstaterar tvärtom följande: ”Moderna tider. Solglasögon, vita skjortor och shorts – mitt bland fjädrar och spjut. Ingenting är längre som förut.” Expressen har överhuvudtaget ett mer anspråkslöst anslag än artiklarna i Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter. Det framgår inte minst av förstasidan på resebilagan som helt täcks av en bild på en papuan med en stor svinbete som genomborrar näsan, tillhörande rubrik lyder: ”Näsa för äventyret”.

DN och SvD har en ”seriösare” framtoning i sina reportage. Texterna är längre, utförligare men också mer explicit evolutionistiskt präglade. DN:s artikel går allra längst:

Nakna svarta kroppar glänser av grisfett, sot och blodstänk. Vi är på grisfest hos stenåldersfolket [...] Grisfesten är bara en av många märkliga seder som förblivit oförändrade i närmare 5 000 år [...]

I både SvD och Dagens Nyheter tas läsaren med på en vandring genom Nya Guineas ”oföränderliga” bergstrakter. Danifolkets kultur och levnadsvanor beskrivs med självklar auktoritet. Efter att läsaren har fått följa med på vandringen avslutas båda artiklarna på ett i det närmaste identiskt sätt. Efter att ha besökt de ”oföränderliga” bergstrakterna konstateras det att nu lurar förändringar bakom dörren. Båda artikelförfattarna varnar för ökad turism och förslaget att införa öl på Nya Guinea. DN går längst i den paternalismiskt präglade välviljan:

Men nu står stenålderslandet inför en invasion som hotar att ödelägga urbefolkningens unika kultur [...] För att locka den breda massan vill man dessutom införa öl till Nya Guinea, vilket är helt förkastligt. [...] För det första är det fel taktik, det är äventyret och ursprungligheten besökaren är ute efter, öl kan man dricka på Bali. Men framförallt är risken stor att alkohol, som man inte ens känner till här, skulle få ödesdigra effekter på ett folk där det flesta redan är chanslösa och utslagna i den nya världens ögon.

De evolutionistiska tankar som jag framhållit i texterna går till stor del även att spåra i reportagens fotografier. På bilderna i Expressens mindre auktoritativa artikel döljs dock inte lika mycket de moderna inslag som sedan länge finns i Baliemdalen (västerländska kläder, etc.). På tre av Expressens sju bilder återfinns västerländska attiraljer. SvD går längst i motsatt riktning; inte någon av de sju bilderna innehåller moderna inslag. SvD:s bilder är också det tydligast exemplet på hur papuanerna görs till objekt. Fyra av bilderna i huvudartikeln i SvD är exakt lika stora och placerade exakt bredvid varandra; längst upp i artikeln, ovanför rubriken. Det är inte bara redigeringen som är linjär, även bildkompositionen är systematiskt likartad. Varje bild föreställer en papuan, avbildad från midjan och uppåt. Alla fyra blickar med mer eller sammanbiten min rakt in i kameran. Känslan av att det är exotiska människor som ska visas upp för en hänförd publik, är påtaglig. Svinbetar, kausarisnäckor, penisfodral och frånvaron av västerländska kläder utgör lockbeten. De till synes viljelösa, identitetslösa, inaktiva och fogliga papuanska blickarna för tankarna till ett mänskligt zoo eller utställningarna av människor under 1800-talet och 1900-talets början. Känslan av att betrakta utställningsföremål är inte endast begränsad till SvD:s bilder utan genomsyrar alla tre reportagen. Bilder på män

3 Felaktigt, Archbold besökte området 1938.

med penisfodral återfinns i alla tidningarna och samtliga artiklar erbjuder rikligt med annan exotism att betrakta. Några individuella egenskaper tillskrivs inte någon av de papuaner som figurerar i reportagen. Personliga namn förekommer överhuvudtaget inte.

Det karaktäristiska i reportagen är, som tidigare påpekats, den slående likhet som jag menar att alla tre reportagen uppvisar då det gäller konstruerade tankar om evolutionism och primitivism. Som redan antytts ovan kan fotografin och andra representationer av främmande kulturer utgöra en konservativ handling där makten ligger i att verkligheten beskärs och förminsas, utan att dess konstruerade natur avslöjas (jfr Bruner, 1989:441; Urry, 1990). De svenska reportagen är en form av marginalisering av det papuanska folket som den indonesiska ockupationsmakten knappast har något emot – hellre en stenåldersman i penisfodral än papuanska röster som kritiserar det hårdföra förtrycket.

Med det som sagts ovan skulle det vara lätt att placera in de tre reportagen i den orientalistiska tradition som Edward Said undersöker i sin inflytelserika bok *Orientalism* (1978). Frågan är emellertid i vilken utsträckning som de analyserade artiklarna och svensk resejournalistik i stort kan inordnas i ett postkolonialt arv.

Obruten orientalism?

Edward Said går i *Orientalism* till frontalangrepp mot det sätt som väst har skildrat Orienten under århundraden. Boken sveper över sekler och olika vetenskapliga och litterära traditioner – och på ett för många övertygande sätt lägger Said fram bevis efter bevis på hur väst på ras-mässiga, ideologiska och imperialistiska grunder har skapat en stereotyp bild av orientaler. Enligt Said styrs den orientalistiska diskursen av sociala, ekonomiska och politiska institutioner som bildar ett system av kunskap, och genom att systematisera, arkivera och jämföra har väst lyckats bibehålla kolonialismens och imperialismens andliga järngrepp ända fram till våra dagar. Nya medietekniker påstås till och med ha tvingat in Orienten i allt mer standardiserade former. På bilder och i nyhetsinslag förekommer araber i stort antal, men inga individuella egenskaper tillåts träda fram (Said, 1995).

En styrka hos Said är den övergripande analysnivå han använder sig av, men i det förhållningssättet finns även en inneboende svaghet. Said riskerar nämligen ständigt att falla på eget grepp; att själv konstruera en alltför stereotyp bild av de skildringar av Orienten som han kritiserar. Är västs skildringar av Orienten så enhetliga och historiskt oföränderliga som Said gör gällande? Är vi fångna i en obruten akademisk tradition? Finns inga undantag? Är varje forskare och författare fastlåst vid sin institutionella omgivning? Said är medveten om dessa frågeställningar, men till skillnad från Michel Foucault – som Said hämtat mycket inspiration från – så tillskriver han enskilda författare ett visst mått av självständighet.

Frågan är om han lyckas ta denna hållning på tillräckligt stort allvar eller om han själv är fången i sin personliga bakgrund som akademiker, kritiker, palestinier och politisk debattör. Det dröjer nämligen ända till de avslutande sidorna av *Orientalism* innan Said pekar på luckor i den kompakta mur av orientalism som han dessförinnan har konstruerat. Sent omsider framhåller han att orientalismen inte alltid måste vara så accepterad på de intellektuella, ideologiska och politiska plan som den har varit. Enligt Said finns det nämligen många enskilda forskare vilkas produktion är utomordentligt värdefull, och det finns även möjlighet för forskare som fostrats i den traditionella orientalistiska skolan att frigöra sig från den gamla ideologiska tvångströjan. Denna spricka i muren förefaller dock till syvende och sist mest vara en nödvändig förhoppning. Sids slutsats är nämligen att de förhållanden som gjort orientalismen till ett ständigt inflytelserikt tankemönster kommer att kvarstå:

Tankesystem av det slag som orientalismen representerar, diskurser utifrån maktpositioner, ideologiska fantasifoster – bojor som smitts av tanken – är alltför lätta att utforma, tillämpa och försvara. (*ibid.*:328)

Antropologiprofessorerna George E. Marcus och Michael M. J. Fischer tillhör dem som tidigt kritiserade Suids grovt tillyxade generaliseringar av hur De andra har skildrats i väst genom århundradena. De menar att Said inte lämnar några alternativ till hur De andra kan skildras på ett mer adekvat sätt, och inte heller ingjuter något hopp om att så är möjligt. Marcus och Fischer påpekar också att Said i praktiken tillämpar samma retoriska knep mot sina fiender som han själv fördömer – förenklingen och generaliseringens effektiva vapen. Said har valt att bemöta "fire with fire" och hans arbete endast är av polemiskt värde, anser de båda antropologiprofessorerna. Marcus och Fischer framförde sin kritik i *Anthropology as Cultural Critique* som utkom år 1986.⁴ I boken konstaterar de att *Orientalism* huvudsakligen utövat inflytande inom akademiska kretsar, men efter de närmare tjugo år som har förflutit sedan publiceringen går det knappast att påstå att den begränsningen fortfarande gäller – åtminstone inte i Sverige.

Den postkoloniala vågen

Den första utgåvan av *Orientalism* på svenska utkom år 1993. Under den senare delen av 1990-talet genomfördes ett flertal postkoloniala studier i Edward Suids anda⁵ som nådde en bredare publik i Sverige, bland annat genom böckerna *I andra länder: Historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande* (Berg & Trépagny (red.), 1999) samt *Hudud: en essä om populärorientalismens bruksvärde och världsbild* (Berg, 1998).⁶ Det mest framträdande populärvetenskapliga bidraget under senare tid utgörs av *Det ohyggliga arvet: Sverige och främlingen genom tiderna* (2004). Boken är skriven av journalisten Christian Catomeris och bygger huvudsakligen på studier som utförts av svenska forskare, ofta med Said och postkoloniala studier som utgångspunkt.

Det ohyggliga arvet handlar om hur främlingar har representerats i Sverige genom århundradena. Med boken vill Catomeris "ge prov på de kunskaper som finns om våra attityder just nu" (sid. 12). Frågan är hur mycket som blottläggs i *Det ohyggliga arvet* och hur mycket som förmörkas. Redan i bokens inledning slår Catomeris fast det finns en fara med att studera historiska skillnader i vårt förhållningssätt till främlingen, eftersom det gör det svårt "att urskilja det arv vi bär med oss sedan i stort sett urminnes tider" (sid. 19). I stället föredrar Catomeris att koncentrera sin kraft på ett "antal mer eller mindre konstanta förhållningssätt" som "går igen i olika tider och som ofta gäller de flesta grupper som betraktats och betraktas som främlingar." (*ibid.*)

Gång efter annan ger *Det ohyggliga arvet* prov på den svaghet som många postkoloniala studier lider av. Liksom *Orientalism* förmår nämligen inte *Det ohyggliga arvet* att ta publiken, de påstått fördomsfulla och rasistiska skildringarnas läsare, på tillräckligt stort allvar. Hela boken genomsyras av den förenklade syn på kommunikationsprocessen och den tolkande publiken som även kan spåras i *Orientalism*. Ett av många exempel på detta är när Catomeris diskuterar nutida journalistiska artiklar om hiv-smittade afrikaner och gruppvåldtäkter, där den utländska kulturella bakgrunden hos förövarna framhålls som förklaringar till brotten (det framgår inte exakt vilka artiklar Catomeris syftar på). På något mystiskt sätt tycks dessa artiklar leta sig rakt in i den svenska folksjälen. Catomeris skriver (sid. 26): "Det är lätt att tänka sig vilken anklagelse dessa berättelser kan väcka i det kollektiva undermedvetna." Baksidestexten på Magnus Bergs bok *Hudud* är inne på samma spår. Efter att ha slagit fast vilken närmast

4 Boken är ett tongivande bidrag till den självvrannsakande antropologin genomgått sedan 1960-talet då det gäller att ifrågasätta hur och på vilka grunder disciplinen har skildrat främmande kulturer. Se även Clifford & Marcus (1986).

5 Se Rath (2003), Helgesson (2003) och Hübinette (2003), för aktuella översikter av det postkoloniala forskningsfältets uppkomst och betydelse.

6 För en översikt av svenska bidrag som behandlar svenska skildringar av främmande länder, kulturer och folk, se introduktionen i Berg & Trépagny (1999).

löjeväckande stereotyp bild medierna sprider av den muslimska världen, fortsätter texten så här:

Hur kan så många välutbildade människor i den svenska offentligheten, oberoende av varandra, vara i färd med en kollektiv konstruktion av en så samstämmig och enkel bild? Varför väcker detta så liten uppmärksamhet? Svaret står kanske att finna i västerlänningars kollektiva undermedvetna.

Det postkoloniala antagandet tycks vara att publiken är maktlösa offer, som genom århundradena har pumpats och fortsätter att pumpas fulla med fördomar och rasism. De olikartade sätt som läsarna kan ta emot och påverkas av skildringarna är inte någonting som upptar intresset. I stället tycks representationerna – oavsett innehåll och uttrycksform – närmast per automatik sprida sig till den passiva massa som publiken framställs som. En fråga som bör ställas är emellertid i vilken utsträckning som läsarna ser igenom den till synes ogenomträngliga mur av rasism och fördomar som Said och hans efterföljare inom den framväxande postkoloniala skolan har konstruerat (jfr Lindberg, 1998; Mulinari, 2001).

Ett litet tankexperiment får visa att frågeställningen knappast saknar relevans: Är det inte en viss skillnad på hur folk i gemen uppfattade reseskildringar från 1940- och 1950-talet vid den tidpunkt då de publicerades, med hur allmänheten idag uppfattar dem? Har inte någonting hänt med våra föreställningar om De andra? Hur många skulle idag tolka titeln i Sten Bergmans första reseskildring från Nya Guinea – *Vildar och paradisfåglar* – bokstavligt? Titeln på Eric Lundqvists bok *Vildarna finns i väst* (1951) antyder åtminstone att olika kulturella strömmar fanns redan på 1950-talet, och personligen är jag övertygad om att det finns det goda grunder att ifrågasätta de förenklade kommunikationsmodeller som ofta används i samband med textbaserade slutsatser om hur medier påverkar sin publik – inte minst inom journalistikforskningen (jfr Petersson, 1999b).⁷

Problemet med en överdriven fokusering på text och diskurs är att det finns en tendens att bortse från den verklighet som finns utanför den enskilde forskarens eget textuniversum. Ett närliggande problem är att den postkoloniala forskningen riskerar att undergräva sin egen legitimitet om texternas verkliga betydelse problematiseras. Om texterna inte har en sådan stor genomslagskraft som det så ofta påstås, kan den enskilda forskarens auktoritet och det upplevda värdet av studierna snabbt förminsкас. Ett annat problem är att det kan vara svårt att kritisera dem som i vetenskapens namn – ibland på mycket goda grunder, det måste också sägas – har gett sig i kast med något så ädelt som att blottlägga den strukturella rasism som tidigare har varit osynliggjord.

I februari 2005 hölls ett panelsamtal på ABF i Stockholm med utgångspunkt i *Det ohyggliga arvet*, vars omslag är illustrerad med en bild från Elsa Beskows *Tant Grön, tant Brun och tant Gredelin*. På bilden iakttas en svartmustig man, som ligger och vilar under ett par träd, av två blonda svenska barn. Genom bilden kopplas Elsa Beskow samman med det rasistiska arv som *Det ohyggliga arvet* försöker blottlägga. När ordet släpptes fritt bland publiken tog en äldre dam strid mot den föregående diskussionen i panelen och tog Elsa Beskow i försvar. Damen påpekade bekymrat att det numera verkade ha gått mode bland akademiker och opinionsbildare att se rasism överallt. Någon djupare diskussion om Elsa Beskow är en del av ett rasistiskt svenskt arv blev det aldrig, men den upprörda damens fråga pekar ändå mot något väsentligt; med vilken lätthet det via en akademisk blick går att inordna vitt skilda skildringar av De andra i en rasistisk struktur, och hur svårt det kan vara att

⁷ Ylva Brunes avhandling *Nyheter från gränsen: Tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld* (2004) är ett aktuellt exempel på journalistikforskning där det fästs litet, eller inget, avseende vid den tolkande publiken.

försvara den strukturen när det handlar om ett konkret fall utanför textanalysens skyddade värld.

Ytterligare ett exempel på det motstånd postkoloniala idéer kan få när de möter en konkret verklighet kan hämtas från samtalsserien "Orientalism: Den koloniserande tanken – exemplet Sverige", som hölls på Södra Teatern i Stockholm i februari–maj 2005.⁸ I centrum för en stor del av samtalen stod de idéer som ligger till grund för *Det ohyggliga arvet*. Under ett samtal med rubriken "Vårt lands befolkning är homogen – om lyckan över att vara svensk" kom Janne Josefssons journalistiska verksamhet att delvis stämplas som rasistisk, men inte bara den. Under paneldiskussionen hade mycket kretsat kring det koloniala och rasistiska arv som i princip alla svenskar görs till en del av i *Det ohyggliga arvet*, och när frågorna i slutet av samtalet släpptes fria hos publiken var känslorna ovanligt hetsiga. Varför? Diskussionen avrundades med att samtalsledaren Moa Matthis framförde tanken att under tidigare samtalstillfällen hade medier och utomstående institutioner stått i centrum för diskussionen, men den här gången hade det rasistiska arvet kommit närmare inpå skinnet, verkade det som. Publikens egen roll hade blivit mer påtaglig – och kanske var det därför känslorna hade blivit så upprörda, funderade samtalsledaren. Däremot verkade hon inte brottas med tanken att det faktiskt kunde ligga någonting empiriskt intressant i att publiken vände sig emot att på ett alltför enhetligt sätt göras till en del av ett svenskt rasistiskt arv.

Ett annat exempel på vad det kan innebära när akademiskt postkolonialt tänkande möter en konkret verklighet framgår av Håkan Thörns artikel "Har du förståelse för att andra inte har förståelse för dig?" (Arena nr. 2 2005). Håkan Thörn är docent i sociologi och djupt engagerad i postkoloniala studier. Under 2003–2004 var han delaktig i utformandet av utställningen "Horisonter: Röster från ett globalt Afrika" som sedan visades på det nyöppnade Världskulturmuseet i Göteborg. Genom sin medverkan i utformningen av utställningen fick Thörn på ett konkret sätt själv handskas med vad det kan innebära att representera De andra.

Världskulturmuseet har ambitioner att förhålla sig varsamt i förhållande till de förenklade representationer som tidigare präglat den etnografiska museivärlden, men det verkar inte vara alldeles lätt. I följande citat antyder Thörn en del av problematiken: "Samtidigt bär museets förändringsambitioner på en rad motsägelser som, så vitt jag kan se, *alltid* [min kursivering] kommer att prägla dess verksamhet." Enligt Thörn verkar Världskulturmuseets förändringsambitioner, mer eller mindre, omöjliggöras genom den stora samling föremål som det nya museet har ärvt av föregångaren Etnografiska museet i Göteborg. Under arbetet med utställningen läste Thörn en notering i museets arkiv, daterad 1911 i Kongo, där ett folkmord vid denna tid pågick. Enligt noteringen hade föremål hemförts efter långvariga strider med "infödingarna", ett arv som Thörn och hans medarbetare nu tvingades förhålla sig till. En del av föremålen kom att ingå i utställningen, där delar av samlingens problematiska historia lyfts fram som en del av temat kolonialism och nykolonialism i Kongo – men det tycks inte vara tillräckligt. I artikeln i Arena reflekterar Thörn med oro och hårt driven självkritik över den form som utställningen slutligen antog: "Samtidigt [som temat kolonialism och nykolonialism lyfts fram] är de många föremålen – och deras exotiskt grundande fascinationskraft – tveklöst det visuellt bärande i denna utställningsdel. Har vi som gjorde utställningen bidragit till att överskrida det koloniala arvet – eller har vi i själva verket reproducerat det? Eller gör utställningen både och?"

Slutord

Trots min bitvis kritiska hållning ovan, anser jag att det kan finnas ett värde i kritiska diskursanalyser som inte väjer för att väga in de dominerande strukturer som den enskilda texten vid en första anblick kan tyckas vara befriad från. Mina invändningar infinner sig först när texter

8 Mötesserien arrangerades av Riksteatern, Re:orient, Forum för levande historia, ABF Stockholm och Agora.

och andra representationer av De andra på förhand reduceras till förmedlare av rasistiska eller främlingsfientliga idéer, och den tolkande publiken förminskas till passiva mottagare av ett rasistiskt arv. När det gäller svensk resejournalistik är jag övertygad om att den innehåller stereotypiseringar och att den mycket väl kan placeras in i ett kolonialt eller postkolonialt perspektiv, men det innebär knappast att genren per automatik kan reduceras till en obotlig förmedlare av rasism och främlingsfientlighet. I vissa fall kan kanske turistindustrin och resejournalistiken till och med agera som föregångare när det gäller att sprida ökad förståelse, och det gäller att handskas varsamt med tvärsäkra slutsatser om vilka föreställningar om främmande kulturer som resejournalistiken medverkar till att sprida. Ett mer framkomligt angreppssätt kan vara att i högre utsträckning försöka korsbefrukta kritiska diskursanalyser med mer kulturellt orienterade metoder, som inte väjer för att ta hänsyn till att den akademiska blicken endast är en av flera möjliga.

En grundläggande utgångspunkt bör hur som helst vara insikten att alla texter och representationer av De andra i grunden bygger på förenklingar.⁹ Det gäller den här och alla andra texter, men det gör oss knappast per automatik till rasister. Den pådyvlade och begränsande insikten att vi alla mer eller mindre är rasister leder knappast framåt. En viktig lärdom borde i stället vara att det är först när den verkliga makten är lokaliserad som den går att bekämpa. Om inte denna lokalisering görs mer nyansrikt än inom den tradition som håller på att växa fram inom postkoloniala studier, riskerar innebörden i det citat från *Orientalism* som återfinns ovan att vara ett fortsatt problem inom den akademiska världen – och i allt högre grad även utanför den. Till skillnad mot Edward Said så tror jag emellertid att problemet är av övergående art.

9 För en aktuell diskussion journalistikens och antropologins sätt att beskriva världen (samt de likartade problem som båda verksamhetsfälten brottas med), se Hannerz (red.) (2004). För en fördjupad diskussion om i vilken utsträckning det är möjligt skildra De andra på ett opartiskt sätt, se Liu (2003).

Referenser

- Bogdan, Robert (1988): *Freak Show: Presenting Human Oddities for Amusement and Profit*, Chicago och London: The University of Chicago Press.
- Berg, Magnus & Trépagny, Veronica (red.) (1999): *I andra länder: Historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande*, Lund: Historiska Media.
- Berg, Magnus (1998): *Hudud: En essä om populärorientalismens bruksvärde och världsbild*, Stockholm: Carlssons.
- Bergman, Sten (1950): *Vildar och paradisfåglar*, Stockholm. Albert Bonniers förlag.
- Bergman, Sten (1954): *Stenålder och urskog*, Stockholm. Albert Bonniers förlag.
- Bergman, Sten (1959): *Min far är kannibal*, Stockholm. Albert Bonniers förlag.
- Brune, Ylva (2004): *Nyheter från gränsen: Tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld*, Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.
- Bruner, Edward (1989): "Of Cannibals, Tourists, and Ethnographers", i *Cultural Anthropology*, nr. 4 1989, s. 438–445.
- Catomeris, Christian (2004): *Det ohyggliga arvet: Sverige och främlingen genom tiderna*, Stockholm: Ordfront.
- Clifford, James & George E. Marcus (red.) (1986): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Edwards, Elisabeth (1992): "Introduction", i Elisabeth Edwards (red.), *Anthropology and Photography 1860–1920*, New Haven & London: Yale University Press.
- Errington, Frederick & Deborah Gewertz (1989): Recension av "Kannibalresan", i *American Anthropologist*, 91, 1989, s. 274–275.
- Hannerz, Ulf (red.) (2004): *Antropologi/Journalistik: Om sätt att beskriva världen*, Lund: Studentlitteratur.
- Helgesson, Stefan (2003): "So What Else Is New? The Postcolonial Debate and its Implications for Social Sciences", i *The Stockholm Journal of East Asian Studies*, vol. 13, 2003 s. 65–71.
- Hübinette, Tobias (2003): "Orientalism Past and Present. An introduction to a Postcolonial Critique", i *The Stockholm Journal of East Asian Studies*, vol. 13, 2003 s. 73–80.
- Lindberg, Christer (1998): *Den gode och den onde vilden*, Lund: Arkiv förlag.
- Liu, Hong (2003): "Beyond Orientalism and the East-West Binary. China and Southeast Asia in the Double Mirror", i *The Stockholm Journal of East Asian Studies*, vol. 13, 2003, s. 45–63.
- Lundqvist, Eric (1951): *Vildarna finns i väst*, Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Marcus, George & Michael Fischer (1986): *Anthropology as Cultural Critique*, Chicago: The University of Chicago Press.
- McCrane, Bernard (1989): *Beyond Anthropology: Society and the Other*, New York: Columbia University Press.
- Mulinari, Diana (2001): "Nomadisk teori? Om den postkoloniala analysens relevans och begränsningar", i *Häften för kritiska studier*, nr. 2, 2001, s. 32–45.
- Mydin, Iskander (1992): "Historical Images – Changing Audiences", i Elisabeth Edwards (red.), *Anthropology and Photography 1860–1920*, New Haven & London: Yale University Press.
- Petersson, Thomas (1999a): *Brännpunkt Nya Guinea. Från stenålder till Boforskanoner*, Stockholm: Hjalmarson & Högberg Bokförlag.
- Petersson, Thomas (1999b): "Journalistikforskning – möjligheter och dilemman", opublicerat paper, JMK, Stockholms universitet.
- Petersson, Thomas (2005): *Dödlig tystnad. En bok om FN:s svek*, Stockholm: Hjalmarson & Högberg Bokförlag.

- Pratt, Mary Louise (1989): *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, London och New York: Routledge.
- Rath, Sura (2003): "Post/Past-Orientalism. Orientalism and Its Dis/Reorientation", i *The Stockholm Journal of East Asian Studies*, vol. 13, 2003, s. 27–44.
- Said, Edward (1978/1995): *Orientalism*, Stockholm: Ordfront.
- Street, Brian (1992): "British Popular Anthropology: Exhibiting and Photographing the Other, i Elisabeth Edwards (red.), *Anthropology and Photography 1860–1920*, New Haven & London: Yale University Press.
- Thörn, Håkan (2005): "Har du förståelse för att andra inte har förståelse för dig?", i *Arena*, nr. 2 2005, s. 46–48.
- Urry, John (1990): *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*, London: SAGE Publications.

